

ГАРРІЄТ
БІЧЕР-СТОУ

ХАТИНА
ДЯДЬКА ТОМА

Роман

Київ
“ЗНАННЯ”

Читач знайомиться з гуманною людиною

Це діялося в Північній Америці, в штаті Кентуккі.

Був досить холодний день у місяці лютому. Починало вечоріти.

Двоє людей, пообідавши, ще сиділи за столом у гарно прибраній їдальні: господар дому, містер Шелбі, ще молодий чоловік, вродливий, у простому, але чепурному панському вбранні; другий був його гостем на прізвище Гелі, досить товстий, присадкуватий чоловік з неприємним обличчям. На його картате вбрання аж прикро було дивитися — таке було воно рябе. На товстих пальцях його нанизано безліч перснів; на жилетці висів товстелезний ланцюг від годинника, а на ланцюзі — багато різних блискучих брелочків. Гелі, розмовляючи, раз у раз бряжчав ними. Гелі цей скуповував та перепродував рабів-негрів.

На столі стояли пляшки з вином. Містер Шелбі розмовляв зі своїм гостем.

— То хай буде так, як я кажу, — сказав містер Шелбі.

— Ні, не можу, ніяк не можу, бо що ж я тоді зароблю? — відповів Гелі, піднявши вгору склянку з вином і розглядаючи її проти світла.

— Ви ж знаєте, Гелі, що Том не просто собі раб та й годі. Він надзвичайно працьовитий і чесний, і завдяки цьому дуже добре порядкує моїм маєтком.

— Чесний, як негр, — сказав Гелі, наливаючи собі знову вина.

— Ні, він справді чесний. Я доручаю йому їздити в моїх справах, довіряю йому великі суми грошей; як від'їжджаю куди, то всім добром моїм порядкує він. І ніколи ні на одну крихту не обдурив він мене. От кілька тижнів тому я посилав його в Цинциннаті одержати там п'ятсот доларів. Він їх одержав і привіз мені, а тим часом там якісь негідники спокушали його втекти з тими грішми до Канади. А Том їм відповів: "Хазяїн мій вірить мені, і я ніколи його не обдурю". І якби у вас, Гелі, була совість, то ви за весь мій борг узяли б самого Тома і не вимагали б ще додачі.

— Совісті в мене стільки, скільки треба мати купцеві, щоб добре баришувати, — весело відказав Гелі. — А за Тома я не можу більше дати, бо цього року й так малі заробітки.

Обоє трохи помовчали. Гелі пив вино.

— То як же воно буде, Гелі? — спитав містер Шелбі.

— Дасте ще когось на додачу до Тома, — відповів Гелі.

— Немає в мене нікого зайвого, Гелі, — відказав містер Шелбі. — Тільки тяжка скрута примушує мене продати Тома.

В цю мить відчинилися двері, і в хату ввійшов хлопчик років чотирьох або п'яти. Хлоп'я було надзвичайно гарненьке. Чорні м'які кучері обрамляли чепурне личко; великі темні очі зорили з-під довгих чорних вій. На ньому було гарно пошите вбрання, червоне з жовтим.

— А, здоров, Гаррі! — сказав містер Шелбі. — Ну, лови!

І він кинув хлопчикові гроно винограду. Гаррі вправно вхопив виноград, а Шелбі, ласкаво дивлячись на нього, покликав:

— Іди сюди, Гаррі!

Гаррі підійшов. Шелбі погладив його кучерика та сказав:

— Ану, покажи цьому панові, як ти вмєш співати й танцювати.

Чистим дзвінким голосочком заспівало хлоп'ятко негритянську пісню, танцюючи під свій спів.

— Добре! — вигукнув Гелі, кидаючи хлопцеві четвертину апельсина.

— А тепер покажи, як ходить дідусь Куджо, коли в нього болять кістки, — звелів містер Шелбі.

Хлоп'я взяло господарів ціпок, зморщилося, згорбилося й пішло по хаті, шкутильгаючи, ніби справді старий, хворий на ноги дід.

Гелі страшенно реготав, дивлячись на хлопця.

— А тепер, Гаррі, покажи нам, як співає старий Ельдер Роббінс.

Гаррі повтягав щічки так, що обличчя його з кругленького стало довге, і заспівав гугняво і протяжно.

— Ну й хлопець! — скрикнув Гелі. — Це не хлопець, а диво якесь! Слухайте, містер Шелбі: дасте мені ще його на додачу та й зап'ємо могорич! Гаразд?

У цю хвилину відчинилися двері, і в хату ввійшла молода мулатка. Відразу можна було зрозуміти, що то хлопева мати. Вона була дуже гарна, вдіта в чепурне, прекрасно пошите плаття.

Гелі вирячив на неї очі.

— Чого тобі, Елізо? — спитав містер Шелбі.

— Я прийшла по Гаррі, — сказала Еліза.

Хлопчик підбіг до неї і показав виноград та апельсин.

— Візьми його, Елізо, — звелів Шелбі.

Еліза взяла сина на руки і швидко вийшла з хати.

— Ого, який скарб тримаєте ви в себе! — мовив Гелі. — Якби ви схотіли продати її, то взяли б добрі гроші! Я бачив, як в Орлеані платили по тисячі доларів за жінку; та куди ж було тим до цієї!

— Я не хочу багатіти таким способом, — відказав містер Шелбі і, щоб припинити прикру розмову, налив вина з другої пляшки й попросив Гелі скуштувати.

— Вино добре,— сказав Гелі. — А я знов таки про цю вашу Елізу: скільки дати вам за неї?

— Я не продам її. Та й дружина моя ні за які гроші не згодиться розлучитися з нею.

— Ат! Жінки завжди так кажуть, бо не розуміються на грошових справах. А як розказати їм, скільки за ті гроші можна справити всілякого вбрання, скільки можна купити всяких пернів та сережок і будь-яких інших прикрас, то вони залюбки згоджуються продати своїх найулюбленіших слуг.

— Я вже вам сказав, що не продам її, то й не продам; годі про це балакати, — сердито мовив містер Шелбі.

— Ну, то продайте хлопця. Том і хлопець — і покви-таємось.

— Та навіщо він вам? — спитав містер Шелбі.

— У мене приятель один торгує тільки вродливими хлопцями. Багаті пани їх купують, бо вродливий слуга — то ж прикраса в домі. А це бісеня таке гарненьке й такий штукар, що за нього можна добрі гроші взяти.

Містер Шелбі замислився, потім сказав:

— Ні, таки не продам хлопця, бо я людина гуманна й не хочу віднімати дитину в матері.

— Так, так... І я розумію, чому ви не хочете. Бо страшенно прикро в таких випадках поводитьься жіноцтво. Я теж завжди дбаю про те, щоб не було крику та сліз, бо це дуже погано впливає мені на нерви... Звичайно я на той час спроваджую кудись матір. Зробіть і ви так: відішліть на якийсь час Елізу з дому, поки я заберу хлопця. А коли вона повернеться, то дружина ваша подарує їй сережки чи нове плаття, і вона забуде про хлопця.

— Боюся, що на тому не скінчиться.

— Ото ж таки! Не розумію, чого вам так турбувати-ся. Адже не про білу людину йде мова, а про чорну. А чорні все перетерплять дуже добре; треба тільки вміти поводитися з ними. Я це вмію й ніколи не роблю так

безглуздо й без жалю, як інші. Доводилося мені бачити, як нетямущі покупці відривали дітей від матері й тут же продавали, і нічого доброго з того не мали, а тільки втрати собі робили; бо ті матері кричали як несамовиті, не хотіли їсти, марніли, знесилювались, і вже не можна було взяти за них гідну ціну. Я навіть такий випадок бачив в Орлеані. Один пан хотів купити жінку — страх гарна була! — а сина її малого не хотів купувати. Треба було забрати в неї дитину, а вона так притисла її до себе, що ледве відірвали. Коли ж дитину забрали й понесли, то мати так кричала, так билася об землю, що всім аж страшно стало. А через тиждень і вмерла. От і пропали гроші — тисяча доларів! І тільки тому, що не зуміли зробити як треба. А в мене такого ніколи не буває.

Містер Шелбі мовчав. Гелі, підждавши трохи, почав знову:

— Я знаю, що не годиться самому себе хвалити, але це правда. В мене негри гладкі й здорові і вмирають не часто, бо я вмію поводитися з ними. І заробляю на них я добре. А все тому, що намагаюся не завдавати їм прикрощів. Наприклад, продаючи жінку, я завжди відправляю кудись на якийсь час чоловіка; продаючи дитину — вишлю кудись матір. А потім, як повернуться та довідаються про те, що сталося, то вже не так сильно побиваються, бо розуміють, що тепер не вернеш. Ну, і як там собі хочете, а негри все ж не те, що ми, білі люди. Ми змалечку звикли до того, що ніхто не може силоміць розлучити білого чоловіка з жінкою, батька чи матір з дитиною. А негри змалечку знають, що їх можуть продавати, а значить і розлучати, і їм зовсім не така вже важка та розлука. Добре виховані негри не повинні й думати, що може бути не так, як тепер є.

— Виходить, що мої негри не добре виховані, — сказав Шелбі.

— Думаю, що це правда. Тут, у Кентуккі, тільки псують негрів. Ви думаєте, що добро неграм робите,

отак з ними поводячись. А я вам скажу, що не добро, а зло ви їм робите. Негри на те й живуть у світі, щоб ними торгувати. І вони це знають. Коли ж ви, кентуккійці, почнете з ними поводитись як з білими людьми, то вони навчаться думати, ніби вони й справді люди. А коли доведеться вам продати своїх негрів туди, де з ними поводяться так, як і треба, то їм дуже закрутить у носі, і вони починають думати, що з ними не по правді поводяться. Де добре виховані негри бувають веселі та щасливі, там ваші плачуть і ремствують. Звісно, кожному вільно думати, як він хоче. А я вважаю, що я до негрів дуже добрий.

— Добре тому, хто певен, що він гарно робить, — сказав містер Шелбі і зітхнув.

Обоє трохи помовчали. Потім Гелі спитав:

— Так що ж ви мені скажете?

— Ще сам поміркую, а тоді пораджуся з дружиною... Тільки слухайте, Гелі: якщо хочете, щоб усе обійшлося тихо, то не пробовкніться про те, що торгуєте неграми. Бо як довідаються про це, то не знаю, чи пощастить вам кого-небудь забрати звідси.

— Авжеж мовчатиму. Тільки я дуже поспішаю і тому прошу швидше дати мені відповідь, — відповів Гелі, одягаючи плащ.

— Гарзд! Прийдіть сьогодні ввечері, і я вам скажу.

Гелі вклонився і вийшов з кімнати.

У штаті Кентуккі та й в інших північних штатах рабам справді жилося трохи краще, ніж у південних. Працювали вони на полі, і через помірніший клімат не було потреби дуже поспішати з роботою, як у спекотних південних штатах. Та й поводитися з рабами в північних штатах трохи милосердніше, ніж у південних, — не так їх катували. Проте і в північних штатах раб-негр був не людина, а річ, яку можна було купити, продати, подарувати...

Містерові Шелбі дуже схотілося збагатитися, і встраїв він у різні торговельні справи; тільки не заба-

гатів, а ще чимало своїх грошей доклав; а як грошей не стало, то мусив позичати й заставив свій маєток. Заставний лист на маєток потрапив до Гелі, який і приїхав правити з Шелбі гроші. А раз грошей у Шелбі не було, то Гелі сказав, що замість грошей згоден узяти найкращого раба Тома, а на додачу хлопчика Гаррі...

Ідучи по Гаррі, Еліза почула кілька слів і зрозуміла, що пан її продає якогось раба. Взявши Гаррі і вийшовши з хати, вона хотіла була підслухати під дверима, кого саме хоче продати пан, але на ту мить пані покликала її, і вона нічого не почула. Та їй здалося чомусь, що той страшний чужий чоловік хоче купити її сина... Бідолашна мати, подумавши це, так притисла хлопчика до себе, що він аж скрикнув.

Місіс Шелбі здивованими очима дивилася на Елізу й не розуміла, що з нею сталося, бо Еліза ніколи не була така незграбна й неуважна. Вона перекинула глечик з водою, звалила столик біля ліжка і замість шовкового плаття, по яке пішла, принесла своїй пані щось зовсім інше.

— Елізо, що сталося з тобою сьогодні? — запитала нарешті місіс Шелбі.

Еліза здригнулася, сіла на стілець і заридала.

— Що з тобою, дитино? — спитала перелякана пані.

— О, місіс, в їдальні сидить з містером Шелбі купець, який торгує неграми... Я чула, як вони розмовляли... Невже ж містер Шелбі згодиться продати йому мого Гаррі?

— Продати Гаррі? Ну, ні! Хіба ти не знаєш, що містер Шелбі ніколи не продає своїх рабів, бо вони слухняні й нічого прикрого йому не роблять! Та ще хто б і схотів купити твого Гаррі? Ти думаєш, що він усім такий гарний, як тобі. Ото дурненька! Годі тобі плакати, бо нема чого. Принеси плаття та зачеши мене так, як тебе недавно вчили. А підслуховувати не треба, бо не дочуєш та й вигадася щось страшне.

— Так ви, місіс, не дозволяйте, щоб Гаррі...

— Авжеж не дозволю!.. Як би це я дозволила продати твою дитину? Та й не думає ніхто його продавати. Годі тобі про це!..

Місіс Шелбі говорила так переконливо, що Еліза заспокоїлась і навіть сама над собою посміялася, що таке спало їй на думку. Вона витерла сльози й почала зачісувати та вбирати свою пані.

Мати

Еліза зросла в домі місіс Шелбі. Пані любила Елізу і за красу, і за розум та доброту, і за те, що вона вміла так добре все робити. Досягши певного віку, Еліза одружилася з молодим розумним мулатом Джорджем Гаррісоном.

Джордж Гаррісон теж був рабом у сусіднього пана, містера Гарріса. Пан той віддав Джорджа на фабрику, де ткали ряднину на мішки. Джордж працював, а гроші за його працю брав собі його хазяїн. Так було вже заведено, що раби або працювали вдома на свого хазяїна, або заробляли йому гроші. Джордж був дуже тямущий до роботи. За це та за хорошу вдачу його любили на фабриці. Пробувши там кілька років, він винайшов машину, що дуже добре тіпала прядиво. Вона дуже полегшила працю людям, і товариші були вдячні за неї Джорджеві. Про машину довідався і Джорджів пан. Пан той був дурний і злий. Рабів він не вважав за людей, а казав, що раб тільки знаряддя для роботи. Дізнавшись про машину, він приїхав на фабрику подивитися, що там зробив його раб.

Фабрикант привітав його ласкаво і поздоровив з тим, що мав такого розумного, дотепного невільника. А Джордж повів пана до своєї машини, показав йому її, потім повів по всій фабриці, показував, розповідав,

що до чого. Він говорив дуже гарно й розумно, і пан його побачив, що далеко йому самому до свого раба. Він страшенно розсердився і на раба, і на себе. На раба за те, що той такий розумний та освічений і поводить не так, як раб, а як людина вільна, рівна своєму панові. А на себе — за те, що дав змогу рабу стати таким.

“Ні, треба покласти цьому край! — подумав пан. — Заберу його додому і приставлю до найчорнішої, найважчої роботи; треба показати йому його місце.”

Отримавши від фабриканта гроші за Джорджеву роботу, пан сказав, що забирає Джорджа з фабрики. Фабрикант зовсім цього не очікував.

— Та невже ви справді хочете його забрати? — сказав він. — Це така прикра несподіванка... Та, напевне, і Джордж...

— Мені байдуже, що ви з Джорджем такого не очікували, — сказав пан. — Джордж мій раб, а не ваш...

— Я залюбки платитиму вам за нього дещо більшу плату...

— Мені ніякої вашої плати не треба. Чому я неодмінно мушу давати в найм вам свого раба? Я цього не хочу.

— Таж він дуже здібний до цього діла.

— Може, по-вашому, і здібний. А по-моєму — то до жодної роботи він хисту не має. І в мене він ніколи нічого не вмів зробити.

— Та він же винайшов машину! — сказав один робітник зовсім не до речі, бо пан ще дужче розгнівався і скрикнув:

— Скажіть, яке велике діло зробив! Винайшов машину, щоб менше праці було рабам! Адже так? Бо негр тільки таку машину й міг вигадати. Він забув, що він і сам тільки машина, так само, як і всі негри. Ні, я забираю його звідси!

Бідного Джорджа наче обухом ударили. Він стояв, згорнувши руки на грудях, і мовчки слухав, що гово-

рили про нього. Він міцно стиснув уста, щоб не вихопилося якесь гостре слівце, але кров його кипіла від обурення, і серце, як молотом, било в грудях. Він тяжко дихав, і чорні очі його палали. Нарешті вже не ставало йому сили стримувати себе. Фабрикант помітив це, підійшов до нього і сказав тихо:

— Не сперечайся, Джордж! Мусиш іти з ним... Але думаю, що зможу знову повернути тебе сюди.

Пан помітив, як фабрикант казав щось Джорджеві, і здогадався, що саме, хоч і не чув. Ще дужче схотілося йому принизити Джорджа. І він таки забрав його додому.

Важко було Джорджеві, бо пан загадував йому робити найтяжчу, найчорнішу роботу, але він не зрікався ніякої роботи, не казав жодного прикрого слова своєму лютому панові. Тільки по очах та обличчю видно було, що не покора, а велике обурення зростає в Джорджевій душі.

Ще коли Джордж був на фабриці, то познайомився з Елізою й іноді ходив до неї в гості, та фабрикант був впевнений, що Джордж не втече, і дозволяв йому ходити з фабрики. Потім Джордж посватав Елізу.

Молодим непогано жилося: любили вони одне одного й бачилися часто, бо фабрикант не забороняв Джорджеві ходити до жінки. Та горе й їх не минуло: одного за одним поховали вони двійко дітей. Обое журилися за ними, а надто Еліза. Вона так плакала, так побивалася, що мало не збожеволіла, і заспокоїлась тільки тоді, як народився Гаррі. Тепер Джорджеві та Елізі веселіше стало жити на світі, бо дуже тішилися вони своїм сином. Минуло кілька років — і знову горе спіткало їх — Джорджів пан забрав його з фабрики...

Через два чи три тижні після того фабрикант приїхав до містера Гарріса, Джорджевого пана, просити, щоб той пустив Джорджа на фабрику. Він думав, що Гарріс уже схаменувся — але де там? Лютий пан ані трохи не пом'якшав. Вислухавши фабрикантове прохання та умовляння, він сказав:

Зміст

Читач знайомиться з гуманною людиною	3
Мати	10
Батько	13
Вечір у хатині дядька Тома	19
Що відчуває раб, коли його продають	25
Несподіванка	31
Горе матері	37
Гелі виїздить нарешті	42
Не пощастило	45
Зустріч	48
В домі сенатора	55
Тома забирають	63
Несподівана зустріч	71
Дозволена законом торгівля	83
Спокійне життя родини Джона Ван-Тромпа	97
Єванджеліна	103
Про нового Томового пана та ще про дещо	109
Погляди Томової пані	117
Як обороняє людина свою волю	126
Том на новому місці	138
Цікаві розмови міс Офелії з Сен-Клером	142
Топсі	156
Знову в Кентуккі	169
Квіти в'януть — трава засихає	173
Генрі	177
Зловісні ознаки	184
Маленька вчителька	188

Не стало Єви	192
Смерть Сен-Клера	197
Беззахисні	203
На невільницькому торзі	209
В дорозі	216
Сумні місця	220
Кассі	225
Історія Кассі	231
Емеліна й Кассі	237
Воля	241
Що надумала Кассі	244
Хитрість	247
Катування	254
Біля тіла старого друга	257
Привид	260
У давніх знайомих	265
Останній розділ	267